

KÁDEK ISTVÁN

Gondolatok a 11–12 évesek gazdasági szemléletformálásáról és az ezt segítő eszközökről (egy tananyag-lektorálás tapasztalatai)

Az áttekintett könyvek, segédletek

2003 nyarán a Junior Achievement Magyarország (továbbiakban: JAM) Alapítványtól megbízást kaptam általános iskola ötödik és hatodik osztályos tanulóinak szánt gazdaságismereti tananyag lektorálására. Tulajdonképpen öt anyag tanulmányozása volt a feladat: a „Régiónk” c., ötödik osztályos munkatankönyv, az „Országunk, a világ” c. hatodikos munkatankönyv, „A mi régiónk” című, adatokat tartalmazó munkafüzet, és az ezekhez készített két tanári kézikönyv átnézése.

A tananyag eredetije amerikai szöveg. Ennek lefordított változatát éveken keresztül oktatták a móri Radnóti Miklós Általános Iskolában. Az oktatást végző tanárnő, Grüber Cecília az anyagot továbbfejlesztette, saját ötleteivel kiegészítette, és a több éves oktatási tapasztalatokat is figyelembe véve állította össze a jelenlegi anyagot. Az anyag szerkesztésében, a tanári segédlet megírásában más pedagógusok és a JAM szakértői is részt vettek.

Az ötödikes anyagban először a településről, annak régi és mai életéről, más városokkal, falvakkal, közelebbi és távolabbi régiókkal való kapcsolatairól van szó. Ezután az IDŐ-ről következik egy fejezet. Saját régiójuk felfedezése közben ismerkednek meg a tanulók az erőforrások fogalmával, fajtáival. Miután „közel kerültek” a gazdálkodási tevékenységhez, most már ennek vizsgálata következik, több oldalról. Először vásárlói oldalról, majd termelői aspektusból. Itt először – helyeselhetően – a reálfolyamatot követik nyomon: *ahogyan készül* a termék. Utána pedig a pénzfolyamatok elemzése következik: *bevétel és költségek* szembeállítása. Az üzleti döntéseket egyszerű számítások és egy társasjáték kapcsán mutatja be a tananyag. Ezután már az összefoglalás következik. Ennek feladatai nagyon gyakorlatiasak: piaci séta, vásárlói döntések megfigyelése, a családi pénzgazdálkodás elemzése.

A hatodikos anyag a termelés fontos humán mozzanatait emeli ki: önálló fejezetet kap benne a kommunikáció, majd a humán erőforrás fontosságával

és termelés-szervezési kérdésekkel foglalkoznak. Sok ötletes feladat kapcsán részletes feldolgozásra kerül a marketing témakör is. A tananyag ezután tágabb „optikára” vált: világgazdasági, külkereskedelmi kérdések, a multinacionális társaságok tevékenységével való megismerkedés kerül előtérbe.

A tanári segédkönyvek követik a tanulói munkatankönyvek fejezeteinek sorrendjét. Praktikus megoldásokat alkalmaznak: a tartalomjegyzék például a címek mellett a témák rövid, pár soros áttekintését is adja, ezáltal azonnal felvázol egy előzetes logikai utat a tanár kollégáknak. Az egyes témák kifejtésénél a segédkönyvekben konkrétan megjelölik a célokat; utalás történik a tanár előkészületi teendőire, ennek kapcsán megjelölve az alkalmazandó eszközöket, segédleteket is. A segédkönyvek minden témánál felvázolnak egy lehetséges feldolgozási menetet, eközben körülírják a megtanítandó új fogalmak definícióit. A segédkönyvek melléklete tartalmazza a tanfolyam elő- és utótesztjét, az egyes témáknál használandó, bemutatandó ábrákat, kivágható kártyákat, egyéb kellékeket. A mellékletek között szerepel a gyerekeknek átadandó oklevél mintapéldánya is.

Érdekes kezdeményezést valósít meg „A mi régióink” c. füzet. Ez lényegében egy adattár a gyerekek számára. Mindenekelőtt megtalálható benne Magyarország régióinak felsorolása, az egyes régiókhoz tartozó megyék rövid bemutatásával. Majd statisztikák következnek: abszolút adatok és megoszlási viszonyszámok a területről, népességről, a termő-területről, a termelés méretéről és a működő vállalkozásokról.

Az anyag általános jellemzése

Feltételezhető, hogy e két tananyaggal a JAM teljes körűvé kívánta tenni tananyag-családját: a kisiskolás kortól az érettségiig egymásra épülő tananyagok sorából már csak ezek hiányoztak, e 11–12 éves korosztály számára nem létezett speciális oktatóanyag.¹

Az anyagok jól szerkesztettek, igen jó ötleteket tartalmaznak, és kellően korszerű szemléletűnek mondhatók. Kijelenthető, hogy magukon viselik a JAM-es tananyagoknál már megszokott „erényeket”: a szemléletességet,

¹ A Junior Achievement mozgalomhoz csatlakozott magyarországi iskolákban évek óta használják a JAM speciális tananyagait. A kisiskolásoknak négy téma feldolgozását teszik lehetővé az említett anyagok: 1. Mi magunk; 2. Családunk; 3. Környezetünk; 4. Településünk. A 7–10. évfolyamosok további négy témát tanulmányoznak: Család-háztartás; A munka világa; A vállalkozások világa; Nemzetgazdaság-világgazdaság. Már „érettebb” gondolkodású középiskolásoknak, 11–13. évfolyamosoknak készült az „Alkalmazott közgazdaságtan” című tananyag, többféle kiegészítő segédlettel (munkafüzet, számítógépes szoftver, diák-vállalkozási útmutató). Mint látható, a felsorolásból csak az 5–6. évfolyamosok maradtak ki. A cikkben elemzett anyagok az ő számukra készültek.

életközelséget, az aktivizálásra és az erőteljes szemlélet-formálásra irányuló törekvést. Szintén hagyománykövetőnek mondható, hogy ehhez az anyaghoz is azonnal készült tanári útmutató: a szerzők és szerkesztők segíteni kívánnak a kollégáknak. A tanároknak szóló háttér-magyarázatok révén a közgazdasági előtanulmányokkal nem rendelkező kollégák is megkísérelhetik a tananyag feldolgoztatását.

Úgy vélem, jókor született meg ez a tananyag. Most, a NAT felülvizsgálatának időszakában van remény a gazdasági ismeretek erőteljesebb térnyerésére a közoktatásban. A döntéshozókat talán ez a tananyag is motiválhatja ebbe az irányba.

Lektorai munkám során természetesen igyekeztem alaposan átnézni az anyagokat; a tartalmi pontatlanságokra felhívtam a szerzők figyelmét, és megtettem módszertani jellegű észrevételeimet is. Természetesen, e rövid cikk olvasóit nem ezek felsorolásával kívánom untatni. Arra teszek kísérletet, hogy olyan szakmai és módszertani jellegű megjegyzéseket tegyek, amelyek kicsit általánosabb érvényűek, nemcsak e konkrét tananyagokhoz kötődnek, hanem tágabb érvényességgel szolgálhatnak tanulságul.

Szakmai tanulságok

Globális szemléletmód kialakítására kell törekedni

Mai, globalizált világunkban nagyon fontos a tágabb perspektívában, átfogó módon való gondolkodás kialakítása. Jól érzékelik ezt az anyag szerzői-szerkesztői. Az általam elemzett tananyag megkísérli, és összességében jól meg is oldja a globalizációs látás- és gondolkodásmód kialakítását. Már az ötödikesekkel érzékelteti: az erőforrások egy-egy településen, annak körzetében végesek. Szükséges az együttműködés kialakítása másokkal, távoli térségek vállalkozóival, vagy éppenséggel fogyasztóival. A hatodik osztályos tananyagban ez a szemléletmód felerősödik, mivel itt a külkereskedelem, világpiac témák direkt módon is előkerülnek. E szemléletet még tovább erősítik az olyan feladatok, mint pl. néhány multinacionális cég tevékenységéről szóló esettanulmány elemzése, vagy az a feladat, melyben olyan reklám készítésére szólítják fel a tanulókat, mellyel egy elképzelt cég termékét idegen országban reklámoznák. Érdekes az a feladat is, amely azt firtatja, hogy vajon megfelelne-e egy arab országban egy európai reklám?

A fogalmi elhatárolás legyen pontos, már ezen a szinten is lépünk túl az „utca emberének” fogalom-használatán.

Noha a tananyag törekszik a pontos, ugyanakkor érthető fogalmi körülhatárolásokra, e téren találunk hiányosságokat. Ilyen például az áru – nem áru – szolgáltatás fogalomkör interpretálása, mely sajnos, e fontos fogalmak

teljes összekeverését mutatja. Többek között a következőket olvashatjuk a tanári segédkönyvben: „Beszéljen a diákoknak arról, hogy a cégek kétféle terméket állítanak elő: árukat és szolgáltatásokat. Határozzuk meg az árut, mint olyan dolgot, ami látható és tapintható. Definiáljuk a szolgáltatást, mint olyan munkát, amellyel másoknak segítünk.”

Vigyázat! Az árunak nem a szolgáltatás az ellenpárja, hanem a nem-áru! Vagyis az olyan anyagi jószág vagy szolgáltatás, amit nem piac közvetítésével szerzünk be. Ne feledjük: egy modern piacgazdaságban sem válik minden áruvá! Piaci viszonyok között is vannak olyan termékek és szolgáltatások, amelyek nem a piacon át jutnak el hozzánk. Tehát amit nem megveszünk, hanem igénybe veszünk. Áru a boltban vásárolt margarin, áru a magántanárnál tartott angol nyelvóra, de nem áru az erdőben szedett szamóca, az ingyenesen kapott védőoltás, vagy az ingyenes (pontosabban tandíjmentes) iskolai oktatás! Az áru-jellegnek tehát az a feltétele, hogy az a szóban forgó valami adásvétel útján kerüljön felhasználójához!

A fenti példák ugyanakkor azt is mutatják, hogy nem csak anyagi jószág lehet áru. Vannak „testetlen” áruk is. Szolgáltató tevékenység is lehet áru! A csapat javító szerelő tevékenységét nem szívességből végezte, azt ő eladta számunkra. De ugyanez a helyzet akkor is, amikor a fodrász megcsinálja a frizuránkat, maszek fogorvosunk betömi a kilyukadt fogat, vagy a nyelvtanár megtanít a helyes angol kiejtésre. Ez utóbbi esetekben szolgáltatásokról volt szó, de egyben árukról, szolgáltatás-árukról!

Természetesen, mindezt „le kell fordítani” a tizenévesek nyelvére! A szolgáltatásokra például jó az a definíció, ami az egyik segédkönyvben felbukkan, idézzük: „A szolgáltatás olyan munka, amellyel másoknak segítünk.” Itt most az a tulajdonság hangsúlyozódik, hogy szolgáltató tevékenységek nem eredményezik új anyagi termék létrejöttét. Ebben a definícióban tehát az anyagi termék contra szolgáltatás elhatárolódás jelenik meg, és nem az előbbi, áru-nem áru dilemma. Az ugyanis más kérdés, hogy az előbb említett szolgáltató, tehát másoknak „segítő” munkát ellenértékért, vagy ingyenesen igénybe vehető tevékenységként végezték-e? Az első esetben áruról, a második esetben nem-áruról van szó.

Van-e ingyenes erőforrás?

Ez a tananyag nagyon korszerű szelleműnek mondható, mégis tetten érhető benne egy szemléletbeni hiba. Árukkodik erről az a definíció, amely a kamat fogalmát írja körül a hatodik osztályosok könyvében. Idézzük: „A kamat az az összeg, amit a kölcsön tőke használata után fizetünk.” Ez a definíció jó is, meg rossz is. Jó, mert nyilvánvalóan kell kamatot fizetni a kölcsöntőke használatáért. Ugyanakkor azonban helytelen szemléletet is sugall,

mert úgy tűnik, mintha abban az esetben, amikor saját tőkét veszünk igénybe, az ügylet teljesen ingyenes, költségmentes lenne. Pedig ez nyilvánvalóan nem így van! Hiszen, ha a saját pénzünket fektetjük egy vállalkozásba, akkor elveszítjük (feláldozzuk) azt a kamatot, amit hozott volna számunkra, ha tartós betétként a bankban hagytuk volna. Ez is költség, ez is áldozat, nem is kicsi, természetesen! Persze, azért vettük ki pénzünket a bankból és fektettük be üzleti vállalkozásunkba, mert azt reméljük, hogy majd az így elért profit nagyobb lesz, mint az a kamat volna, amit pénzünk a bankban fekvésként hozna. A kamat tehát a tőkeként használt pénz minimálisan elvárt hozama. Természetesen, ha kölcsöntőkét használtunk, akkor a kamatot valóban át kell adnunk a kölcsönadónak!

Megjegyezzük: saját munkaerőnk sem ingyenes erőforrás! Pedig annak tekintjük, vélelmezhetően ez a szemlélet is oka annak, hogy sokan önkiszákmányoló életmódba hajszolják magukat!

Amikor saját tőkénket, időnket, energiánkat, erőnket használjuk valamilyen célra, más felhasználási lehetőségektől vonjuk azokat el. Megfosztjuk magunkat mindazoktól a hozamoktól, amelyet az alternatív alkalmazási lehetőségek nyújtanának.

De – visszatérve a munkavégző képesség problémájára – a feláldozott hasznok mellett jelentkeznek a munkaerő-regenerálás költségei is. Ezeket persze meg lehet „spórolni”, de ez csak rövid távú, látszólagos előny. Erőnk, vitalitásunk elhasználása az újratermelés normális feltételeinek biztosítása nélkül hosszú távon visszaüt, súlyos, esetleg tragikus következményekkel járhat.

Ezek az összefüggések a modern mikroökonómia által feltárt és hangoztatott közgazdasági tartalmak. Ezeknek meg kell jelenniük abban a szellemiségben, amit a megcélzott korosztály felé közvetíteni akarunk!

Módszertani tanulságok

A gazdasági szemlélet-alakítást korán lehet és kell elkezdeni!

Ez a tananyag – mint említettem – 11–12 éveseknek készült. Felmerül a kérdés: nem korai ebben az életkorban a közgazdasági kérdések tárgyalása? Nos, azt gondolom, a gazdasági szemlélet-formálást ennél kisebb korban is el lehet kezdeni. De nem mindegy: mivel, és nem mindegy: hogyan? Tekintetbe kell venni egyrészt a megcélzott korcsoport kognitív képességeit, az elvonatkoztató, megfigyelő- és analízáló képességeket elsősorban, másrészt az alkalmazott módszertant igazítani kell a gyermekcsoport fejlettségéhez, igényeihez, játékosságához. Nyilvánvalóan magas elvonatkoztatási képességet igénylő, absztrakt, bonyolult összefüggérendszerrel ilyen életkorban

tanítani még nem lehet. De már az óvodásokkal is lehet „boltost” játszani, s ennek a játéknak meglesz a pozitív, közgazdasági szemléletformáló ereje. Minden tanítható a 4-11 éveseknek is, ami képszerűen megjeleníthető, lerajzolható, eljátszható. Úgy gondolom, a gyermekkori gazdasági képzésnek döntő eleme a megfelelő módszertani kidolgozottság!

Az új ismereteket szervesen be kell építeni a tanulók meglévő ismereteinek rendszerébe (az összhang-teremtés szükséglete)

Az általam tanulmányozott anyag a kapcsolatokban, települések, megyék, régiók együttműködésében való gondolkodást kívánja fejleszteni. Ehhez azonban feltétlenül szükséges némi földrajzi, gazdaságföldrajzi látásmód. A korábbi, környezetismereti tanulmányok kellően megalapozták már ezt?

Jó törekvés a valós statisztikai adatok használatására való rászoktatás. De a százalékos értékek, megoszlási viszonyszámok, grafikon-értelmezések az ötödik osztályos gyerekek matematikai tanulmányaival már kellően megalapozottak? Ezeket, úgy vélem, mindenképpen vizsgálni kell, hiszen mint tananyagot, be kell illeszteni az ötödik-hatodik osztályosok meglévő ismeretrendszerébe. Lektori véleményemben ezért javasoltam, hogy a véglegesítés előtt mutassák meg az anyagot általános iskolai földrajz és matematika szakos tanároknak.

A projekt-módszer alkalmazhatóságáról

A tananyag szerzői változatos módszertani eszköztárat vonultatnak fel a munkatankönyvekben, illetve a tanári segédletekben. De a javasolt módszerek között dominál a kutatás, az elemzés, a projekt módszer. Bevallom, az anyagok első olvasásakor megdöbbenem ezen. Úgy éreztem, hogy e téren nagyon elszakadnak a szerzők a megcélzott korosztály képességeitől, megszokott feladat-megoldási rutinjától. Később azonban, ismételten átgondolva mindezt, elbizonytalanodtam. Egyre erőteljesebben fogalmazódott meg bennem az a kérdés, hogy vajon ezek a felnőtteknek tűnő, elemző, csoportmunka-módszerek a gyerekek életkori sajátosságaival, vagy inkább poroszos oktatási stílusunk hagyományaival vannak-e ellentmondásban? Nem arról van-e szó, hogy a gyerekek helyébe képzelve magunkat valójában nem rájuk, a mostani tizenévesekre gondolunk, hanem azokra a kisgyerekekre, akik és amilyenek mi voltunk negyven évvel ezelőtt? Bizony, az előítéletek csapdájától nehéz szabadulni! Észre kell vennünk: a mai gyerekek mások. Más előismeretekkel, és egészen más, újszerű ismeretszerzési kompetenciákkal rendelkeznek. Az új, modern tanulási, ismeretszerzési környezethez kell igazítani a munkáltató módszereket. Ezáltal erősíthetjük nemcsak gazdálkodási ismereteiket és érzéküket, hanem az új munkamódszerek és ismeretszerzési eljárások begyakorlását, rutinizálódását.

A legjobb megoldás talán az lehet: tesztelni kell az anyagot, és a javasolt módszertant néhány vállalkozó iskolában. S a tesztelés eredménye alapján lehet majd a véglegesnek szánt, kiértelt változatot elkészíteni.² De – természetesen – majd az a változat is ajánlás lesz a tanár kollégáknak; nyilvánvalóan mindenki azt és úgy fogja megvalósítani belőle, amit az ő gyermekcsoportjának felkészültsége, képessége, rátermettsége és igény szintje megenged és lehetővé tesz.

A tanulmányban bemutatott könyvek jegyzéke³

Régióink – Az általános iskolák V. évfolyama számára összeállított tananyag

Tanári kézikönyv a Régióink című tananyaghoz

Országunk, a világ – Az általános iskolák VI. évfolyama számára összeállított tananyag

Tanári kézikönyv az Országunk, a világ című tananyaghoz

A mi régióink – Helyi erőforrások munkafüzet

² A cikkben hivatkozott lektorálási feladat és e kis írás nyomdába adása között két év telt el. Ez idő alatt a javasolt kipróbálás megtörtént. Ma már az anyagok korrigált, továbbfejlesztett változatát alkalmazzák.

Azok a kollégák, akik ezekkel, vagy a Junior Achievement más tananyagaival alaposabban meg kívánnak ismerkedni, kérjenek ismertetőt, vagy rendeljenek a tananyagokból. Elektronikus (internetes) elérhetőségek az alábbiak: <http://www.tiszanet.hu/jam>; e-mail: juniorach@mail.tiszanet.hu.

³ A közölt tananyagok és tanári segédletek a Junior Achievement Alapítvány (JAM) által gondozott „És és a világ” programcsomag részei. A tananyagok az alapítvány amerikai tankönyveinek magyar adaptációi, az átdolgozást a JAM alkotó kollektívája végezte, szerkesztő Merényi Zsuzsanna.